

УДК 373.3.01531

О. В. Свиридюк,
аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА
В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ У ВУЗІ**

У статті розглянуто проблему формування професійно-ціннісних орієнтацій студентської молоді в процесі підготовки у вищому навчальному закладі, використання форм і методів організації навчального процесу, спрямованих на формування професійно-ціннісної сфери особистості. Відображено перспективні підходи до формування професійних якостей. Узагальнено основні поняття професійної сфери студентської молоді. Показано взаємозв'язок між особистісними рисами та ефективною професійною самореалізацією студентів. Відповідно до Концепції національного виховання студентської молоді побудова професійної кар'єри майбутніх фахівців має базуватися не лише на основі здібностей, знань, умінь і навичок, а й формуванні особистого світогляду як проекції узагальненого світосприймання, відповідного суспільним нормам та запитам.

Постановка проблеми. Проблеми, що пов'язані з людськими цінностями, займають одне з провідних місць у дослідженні соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозуванні. Формування ціннісних орієнтацій сприяє процесу розвитку особистості загалом. Як один із елементів структури особистості, вони відіграють вирішальну роль у регуляції поведінки, формуванні світогляду, переконань, виборі життєвого шляху, особливо на етапі становлення професійно-трудової діяльності в юнацькому віці. Саме завдяки цінностям особистість відчуває себе цілісно в оточуючому її світі. Світ цінностей – це, насамперед, світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості. Дослідження проблеми цінностей, яке допомогло б розкрити механізми впливу на становлення молоді людини і допомогти їй адаптуватись в нових умовах суспільно-економічних відносин, набуває важливого значення, тому що проблеми, пов'язані з людськими цінностями, посідають одне з найважливіших місць в тих науках, які займаються вивченням особистості і суспільства. Саме цінності виступають інтегративною основою як для окремо взятого індивіда, так і для будь-якої малої чи великої соціальної групи, культури, нації, для людства загалом. Психологічний аспект ціннісних орієнтацій як одного зі структурних компонентів спрямованості особистості тісно пов'язаний з дослідженням її внутрішнього світу суспільної поведінки, спрямованої на засвоєння і відтворення цінностей життя і культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ціннісних орієнтацій студентської молоді займалися Н. Є. Бондар, А. А. Козлов, З. В. Сікевич, В. Т. Лісовський, К. А. Нечасва, І. А. Райгородська, Н. І. Стрелянова, Є. А. Подольська, А. М. Мордовець, І. Г. Попова. У низці досліджень зазначено, що юнацький вік сензитивний для утворення ціннісної орієнтації в якості стійкої особистісної властивості, яка впливає на становлення світогляду учнів, їх відношень з довкіллям. Саме у цьому віковому періоді закладається здатність об'єктивної оцінки самого себе і довкілля, що найбільше впливає на становлення закономірностей, які згодом вказуватимуть на позицію у житті вже дорослої людини. Провідною у цей час є навчально-професійна діяльність, в якій реалізується готовність до самовизначення і яку вважають психічним новоутворенням цього віку [1]. Адже юнацький вік є тим періодом життя, коли індивід стає готовим не стільки до самовизначення, скільки до життя як суб'єкта власної діяльності [2: 152]. Особистість переходить на якісно новий – усвідомлюваний етап становлення, відбувається її друге народження [3]. Складається більш-менш цілісний світогляд та формується готовність до самовизначення. Завдяки віковим новоутворенням відкривається можливість обирати життєвий шлях і нести відповідальність за цей вибір.

Метою статті є аналіз та узагальнення основних понять та підходів до формування професійно-ціннісної сфери особистості, показ взаємозв'язку між особистісними рисами та ефективною професійною самореалізацією студентської молоді.

Аналіз наукової літератури свідчить, що головним напрямом формування особистості, її духовного світу та духовної культури в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях визнано виховання на основі засвоєння певних цінностей [4: 19]. На думку академіка АПН України С. У. Гончаренка, освітній процес на основі загальнолюдських цінностей покликаний забезпечити формування цілісної особистості, яка прагне до самореалізації, самовиховання, саморозвитку, самозахисту та інших необхідних для становлення безпечної взаємодії з навколишнім середовищем якостей, відкрита для сприймання й опанування нового досвіду, здатна до свідомого і відповідального вибору у різних життєвих ситуаціях [5]. Відповідно до Концепції національного виховання студентської молоді побудова професійної кар'єри майбутніх фахівців має базуватися не лише на основі здібностей, знань, умінь і навичок, а й формуванні особистого світогляду як проекції узагальненого світосприймання, відповідного суспільним нормам та запитам.

В останні роки інтерес до процесу професіоналізації на етапі навчання зріс у зв'язку зі зміною стратегій, моделей, змісту навчання, посиленням тенденцій особистісно-орієнтованого підходу в навчанні, зокрема професійному. Професійне навчання стає усе більш гнучким, що відповідає потребам особистості. Стратегія сучасної вищої освіти втілюється у принциповій спрямованості змісту і форм навчального процесу на пріоритет особистісно-орієнтованих технологій, міра ефективності яких істотно залежить від того, як широко представлена в них людина у її різноманітній суб'єктності і суб'єктивності, враховані її психологічні особливості, перспективи їх розвитку чи згасання.

© Свиридюк О. В., 2013

У процесі професійного навчання має враховуватися не тільки вузькопрофесійний, але й особистісний розвиток. Потрібно найбільшу увагу приділяти, насамперед, ціннісно-мотиваційному стрижню особистості, базовими складовими якого є смислові утворення. Психологічний аналіз смислових утворень, що детермінують соціальну поведінку, дозволить відтворити способи осмислення світу іншою людиною, побачити світ "її очима". Процес об'єктивації фрагментів своєї ціннісно-смислової сфери дає людині можливість позначити "проблемні зони" і здійснити внутрішню регуляцію своїх уявлень про дійсність, змінити неконструктивні способи поведінки, пройти шлях сходження від "Я – не професіонал" до "Я – фахівець-початківець" [6: 56].

Проблематика професійного становлення представлена цілою низкою методологічних і загальнотеоретичних досліджень (Г. О. Балл, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, В. В. Рибалка, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелєва, Т. С. Яценко та ін.). Існуюча сьогодні гостра потреба в психологічних знаннях вимагає підвищення вимог до якості освіти, що знайшло відображення у прикладних дослідженнях О. Ф. Бондаренка, В. Я. Ляудіс, Є. С. Романової, В. А. Семиченко та ін. Однак за межами уваги дослідників залишилися питання зміни ціннісно-смислової сфери особистості в процесі професійного навчання.

Зростаюча необхідність формування моральності та громадянської спрямованості особистості у процесі професійної підготовки зумовлює підвищення інтересу до ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців. Професійно-ціннісні орієнтації є одним із найважливіших елементів успішної професійної діяльності майбутнього спеціаліста, оскільки стимулюють його професійно-особистісний розвиток, відіграють стратегічну роль у поведінці та діяльності.

Для більш повної характеристики ціннісних орієнтацій та якостей особистості проаналізовані праці, спрямовані на вивчення характеру взаємозв'язків системи ціннісних орієнтацій фахівця-професіонала. Ми спиралися на висновки досліджень таких авторів, як В. Анненков, Н. Антонова, О. Вознюк, Ю. Горбунко, В. Смець, Л. Панченко, І. Слоневська, Н. Ткачова та ін.

Ю. Горбунко розглядає ціннісні орієнтації одночасно і як процес оцінювання важливості відповідних цінностей, і як результат оцінювання, який закінчується формуванням відповідних диспозицій та установок. Водночас він констатує наявність двох ієрархій цінностей і двох варіантів (свідомого та підсвідомого) орієнтування на них [2: 8].

За змістом ціннісні орієнтації можуть бути представлені у сфері суспільної та індивідуальної свідомості як ідеологічні, політичні, матеріальні, моральні, правові, естетичні, екологічні, фізичні та інші складові [7: 67].

Визначаючи зміст і структуру ціннісних орієнтацій студентської молоді, В. О. Анненков використав концепцію діяльнісного підходу, що дозволило врахувати наявність у молоді спрямованості на такі основні види діяльності у процесі професійного становлення: пізнавальну, сутність якої полягає у розумінні значення знань, розвитку пізнавальних процесів та стимулюванні інтересу до різних галузей суспільного виробництва, обраної професії; перетворюючу, спрямовану на практичне втілення знань та умінь у виробничих діях, мотивованій участі у навчальній і науково-дослідницькій роботі; комунікативну, націлену на активні види і форми спілкування, засвоєння і передачі професійно значущої інформації; оцінну, яка актуалізує готовність і активність молоді у різних формах організації навчально-виховного процесу, свідчить про її соціальну позицію; художньо-творчу, побудовану на участі у різних формах організації дозвілля, участі у культурно-дозвілєвій і фізкультурно-спортивній роботі. Ці види діяльності багато у чому визначають компоненти процесу формування ціннісних орієнтацій у молоді [4: 19].

Однак у більшості досліджень описано загальні підходи до вивчення ціннісних орієнтацій, а питання їх формування у прикладному аспекті недостатньо висвітлене. Водночас, проблема формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців у навчально-виховному процесі, зокрема у процесі підготовки фахівців конкретних профілів залишилася поза увагою дослідників і не була предметом спеціального наукового дослідження.

Студент, який прийшов у мережу вищої школи, на попередніх стадіях навчальної діяльності повинен, звичайно, освоїти базові знання, вміння та навички людини культурно-національної. Молода людина зобов'язана знати основи інтелектуальних, наукових, загалом духовних досягнень нашого народу в контексті цивілізаційного поступу [3: 77].

Для більш повної характеристики ціннісних орієнтацій та якостей особистості студентів важливим є встановлення відповідності ціннісних орієнтацій фахівця-професіонала і студента відповідного профілю навчання. Це сприятиме розвитку особистісних, соціальних та професійно значущих ціннісних орієнтацій і якостей особистості майбутнього фахівця [5: 201].

У кожній галузі існують характерні, вироблені під впливом специфіки професійної діяльності, моральні та культурологічні норми та поняття, які доцільно враховувати (підсилюючи чи послаблюючи їх вплив) у формуванні навчальних програм, особливо з гуманітарних дисциплін [1: 92].

Становлення професійних ціннісних орієнтацій відбувається саме у процесі предметної підготовки. Предмети, які викладаються у вищих навчальних закладах, закладають основи формування ціннісних орієнтацій студентів. Нижче розглянемо аксіологічний та культурологічний підходи до визначення змісту навчання для формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх спеціалістів.

В основі аксіологічного підходу лежить принцип єдності особистісного і професійного розвитку на основі загальнокультурної підготовки. Мова йде про освіту, загальноосвітня, культурна і морально-виховна функція якої мають розгортатися у парадигмі пріоритету інтересів людини і загальнолюдських цінностей [8: 41].

Аксіологічний підхід дає можливість враховувати специфіку навчально-виховної діяльності та забезпечувати її орієнтацію на впровадження професійно-ціннісних орієнтацій. Аксіологічний підхід на рівні

окремого індивідуума спрямовує педагогічний процес на пошук і втілення на практиці оптимальних шляхів трансляції особистістю актуальних соціальних і професійних цінностей, які найбільшою мірою відповідатимуть індивідуальним потребам, життєвим цілям, інтересам.

Культурологічний підхід дозволяє сприймати цінності й саму систему освіти як складові людської культури і водночас її важливі показники. Наявність культури "перетворює нас на гуманних, розумних, критично мислячих істот із моральними зобов'язаннями. За допомогою культури ми розрізняємо цінності й робимо вибір, шукаємо сенс існування і творимо те, що відображає нашу сутність" [9: 19].

На різних етапах соціального розвитку людство по-різному визначає пріоритетні цінності свого життя, а, відповідно, і вагу тих окремих якостей особистості, що сприяли реалізації означених пріоритетів. Водночас похідні народні критерії вихованості часто мали варіативний характер, тобто дещо різні риси і якості особистості визначалися найпершими в позитивній оцінці людини сім'єю, дитячим гуртом, дружнім товариством [7: 69].

Формування професійного мислення студентів – це, власне, вироблення творчого, проблемного підходу. Розв'язання проблем потребує від індивіда задіяння творчого мислення, бо в цьому випадку репродуктивні психічні процеси, пов'язані з використанням засвоєних шаблонів, просто неефективні.

Вузівська підготовка повинна сформувати у майбутнього фахівця необхідні творчі здібності: можливість самостійно побачити й сформулювати проблему; здатність висунути гіпотезу і знайти спосіб її перевірки; зібрати дані, проаналізувати їх, узагальнити, зробити висновок та побачити можливості практичного використання отриманих результатів; нарешті, здатність побачити проблему загалом, усі аспекти й етапи її розв'язання, а в умовах колективної роботи – визначити ступінь особистої участі у розв'язанні проблеми.

Послідовне розв'язання різноманітних проблем формує у свідомості студентів модель майбутньої реальної професійної діяльності.

Тільки пізнавальна мотивація здатна стати дієвим чинником активного залучення особистості до процесу пізнання. Мотиви виникають із потреб, а потреби визначаються досвідом, настановою, оцінкою, волею, почуттям тощо. У нашому випадку інтерес до навчання виникає у зв'язку з проблемою і розгортається у процесі розумової праці, пов'язаної з пошуком розв'язання проблемного завдання. З'явившись, пізнавально-спонукальна мотивація перетворюється на чинник активізації навчального процесу та ефективності навчання.

Пізнавальна мотивація окриляє людину, спонукає її розвивати свої здібності та можливості, розкриває її творчий потенціал, тобто зумовлює особистісні та професійні зміни під час підготовки майбутнього фахівця. Саме тому пошук психолого-педагогічних умов, які сприяють появі пізнавальної мотивації з наступною її трансформацією у мотивацію професійну, є одним із стратегічних напрямків розвитку інноваційних технологій навчання у вищій школі. А поєднання пізнавального інтересу до предмета і професійної мотивації найсильніше впливає на ефективність навчання.

Особливістю активних форм навчання є постійна взаємодія студентів і викладача за допомогою прямих і зворотних зв'язків.

Особливістю активної підготовки є широке використання колективних форм пізнавальної діяльності (парна і групова робота, рольові й ділові ігри, проблемні та дослідницькі семінари, "мозковий штурм" як евристично-аналітичний метод, метод аналізу конкретних ситуацій та ін.) [1: 94].

У процесі організації колективних форм групової роботи реалізується принцип спільної діяльності, співтворчості, в умовах якої з'являється спільна мета, єдність ціннісних орієнтацій, а студенти займають активну позицію. Суб'єкт-суб'єктні взаємини, які виникають під час колективного розв'язання проблеми, сприяють активізації творчого мислення. Причому колективний досвід, колективний розум, спільний творчий потенціал перевищують можливість механічної суми окремих творчих потенціалів. Відбувається їх інтеграція. Крім того, міжособистісне спілкування у навчальному процесі підвищує мотивацію за рахунок включення соціальних стимулів: з'являються особистісна відповідальність, почуття задоволення від публічно пережитого успіху в навчанні. Усе це формує у студентів якісно нове ставлення до предмета і до майбутньої професійної діяльності.

Життєві плани молоді формуються на основі її уявлень про об'єкт вибору, із врахуванням значимості для неї професійного самовизначення, а також самої праці, а на професійне самовизначення молоді впливають цінності, що виражаються в життєвій орієнтації (на працю, сім'ю, дозвілля).

У практиці виховної роботи зі студентами часто ігноруються професійні вимоги до їх життєвих позицій. А тому варто мати на увазі, що вимоги до професійно-значущих цінностей, їх формування є важливим моментом у становленні ціннісної сфери студента, формуванні стійких життєвих поглядів та професійних переконань.

Висновки. Отже, процеси формування професійних якостей і духовних цінностей студентів нерозривно пов'язані і відбуваються паралельно. На сьогоднішній день педагогічний процес має бути спрямований на пошук найбільш оптимальних шляхів досягнення мети в підготовці молоді до життя, на орієнтацію таких методів роботи зі студентами, які б забезпечили підготовку останніх не лише як висококваліфікованих робітників та спеціалістів, але і як справжніх, морально чистих, культурних, фізично здорових і загартованих громадян, що поважають інших членів суспільства, турбуються не лише про свій добробут, а й сприяють благополуччю інших людей та наступних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Макарова Л. І. Основи психології і педагогіки / Л. І. Макарова, Й. М. Гах. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 111 с.

2. М'ясоїд П. А. Загальна психологія / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа. – 2001. – 487 с.
3. Педагогіка / [за ред. М. Д. Ярмаченка]. – К. : Вища школа, 1986. – С. 75–79.
4. Антонова Н. О. Про співвідношення особливостей ціннісних орієнтацій і якостей особистості студентів / Н. О. Антонова // Вісник ХДПУ. Психологія. – Харків, 2002. – Вип. VIII. – С. 19–28.
5. Асеев В. Г. Мотивация учебной деятельности и формирование личности / В. Г. Асеев. – М. : Мысль, 2004. – 328 с.
6. Вікова і педагогічна психологія / [за ред. Гамезо та ін.]. – К. : Радянська школа, 1984. – С. 54–62.
7. Основи психології / [за ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця]. – К. : Вища школа, 1997. – С. 19–76.
8. Ткачова Н. О. Аксиологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Н. О. Ткачова. – Луганськ, 2007. – 44 с.
9. Панченко Л. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії" / Л. М. Панченко. – Київ, 2003. – 19 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Makarova L. I. Osnovy psykhologii i pedagogiky [Psychology and Pedagogy Bases] / L. I. Makarova, I. M. Gakh. – K. : Tsentr navchal'noi literatury, 2005. – 111 s.
2. Miasoid P. A. Zagal'na psykholohiia [General Psychology] / P. A. Miasoid. – K. : Vyshcha shkola. – 2001. – 487 s.
3. Pedagogika [Pedagogy] / [za red. M. D. Yarmachenka]. – K. : Vyshcha shkola, 1986. – S. 75–79.
4. Antonova N. O. Pro spivvidnoshennia osoblyvostei tsinnisnykh orientatsii i yakostei osobystosti studentiv [About Correlation of Features of the Valued Orientations and Qualities of Students' Personalities] / N. O. Antonova // Visnyk KHDPU. Psykholohiia [KHSPU Journal. Psychology]. – Kharkiv, 2002. – Vyp. VIII. – S. 19–28.
5. Aseev V. G. Motivatsiia uchebnoi deiatel'nosti i formirovanie lichnosti [Motivation of Educational Activity and Forming the Personality] / V. G. Aseev. – M. : Mysl', 2004. – 328 s.
6. Vikova i pedagogichna psykholohiia [Developmental and Educational Psychology] / [za red. Gamezo ta in.]. – K. : Radians'ka shkola, 1984. – S. 54–62.
7. Osnovy psykholgii [Psychology Bases] / [za red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia]. – K. : Vyshcha shkola, 1997. – S. 19–76.
8. Tkachova N. O. Aksiologichni zasady pedagogichnogo protsesu v suchasnykh zagal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh [Principles of Axiology of the Pedagogical Process in the Modern General Educational Establishments] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora ped. nauk : spets. 13.00.01 "Zagal'na pedagogika ta istoriia pedagogiky" / N. O. Tkachova. – Lugans'k, 2007. – 44 s.
9. Panchenko L. M. Formuvannia tsinnisnykh orientatsii molodi v period systemnoi tranformatsii ukrains'kogo suspil'stva [Forming the Valued Orientations of Young People in the Period of System Transformation of the Ukrainian Society] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filos. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofii ta filosofii istorii" / L. M. Panchenko. – Kyiv, 2003. – 19 s.

Матеріал надійшов до редакції 22.01. 2013 р.

Свиридюк Е. В. Формирование профессионально-ценностной сферы личности студента в процессе подготовки в вузе.

В статье рассматривается проблема формирования профессионально-ценностных ориентаций студенческой молодежи в процессе подготовки в высшем учебном заведении, использования форм и методов организации учебного процесса, направленных на формирование профессионально-ценностной сферы личности. Отображены перспективные подходы к формированию профессиональных качеств. Обобщены основные понятия профессиональной сферы студенческой молодежи. Показана взаимосвязь между личностными чертами и эффективной профессиональной самореализацией студентов. В соответствии с Концепцией национального воспитания студенческой молодежи построение профессиональной карьеры будущих специалистов должно базироваться не только на основе способностей, знаний, умений и навыков, но и формировании личного мировоззрения как проекции обобщенного мировосприятия, соответствующего общественным нормам и запросам.

Sviridiuk O. V. Student's Professionally Oriented Personality Formation in the Process of Learning in the Higher Educational Establishment.

The article considers the issue of forming the students' professionally oriented orientations in the process of learning in the higher educational establishment, using forms and methods of educational process organization, oriented on the personality's professionally oriented sphere formation, reflects perspective approaches to the professional skills formation, generalizes the principal notions of the student youth's professional sphere, shows the correlation between the personal features and students' effective professional self realization. According to the conception of the student youth's national upbringing the professional career construction of the future specialists should be based not only on the basis of skills, knowledge, habits, but also on the formation of the personal word's view as the projection of the generalized word view, corresponding to the common norms and requirements.